

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Autor: Irena Kozerska

Afiliacja: Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie,
Wydział Humanistyczny, Instytut Literaturoznawstwa

Promotor: dr hab. Urszula Cierniak, prof. UJD

Temat: Utopia i fantastyka w twórczości Tadeusza Bułharyna (1789-1859)

W pracy przedstawiona została utopijna i fantastyczna twórczość Tadeusza Bułharyna (1789-1859), wydawcy, krytyka literackiego, pisarza, publicysty i członka wielu dziewiętnastowiecznych towarzystw literackich. Bułharyn był człowiekiem wielu talentów i umiejętności twórczych.

Niestety jak dotąd jego osiągnięcia analizowali głównie historycy i politolodzy, a tylko w niewielkim stopniu literaturoznawcy. Polskiemu czytelnikowi wiadomo o Bułharynie jako literacie bardzo mało, kojarzony jest on głównie z jego powieścią awanturniczą *Iwan Wyżygin* oraz z działalnością wydawniczą. Ani utopia, ani fantastyka tego pisarza nie spotkały się dotąd z zainteresowaniem badaczy literatury. Niniejsza rozprawa miała za cel przeanalizowanie obu tych odmian literackich na tle innych rodzajów działalności twórczej Tadeusza Bułharyna.

Realizacji wyznaczonego celu rozprawy służy metodologia pracy, która uwzględniła analizę i interpretację filologiczną, szczególnie wyjaśnianie tekstu (*explication de texte*), hermeneutykę oraz komparatystykę literacką. Podejścia te umożliwiają poznanie i przeanalizowanie świata przedstawionego projektowanego przez autora w analizowanych utworach. Dzięki takiemu doborowi metod możliwe staje się także zestawienie wybranych tekstów z innymi, poprzedzającymi je, dziełami tego typu, a także z utworami, które powstawały w czasie równoległym w Rosji. Rozważania metodologiczne zostały zawarte we *Wstępie* do niniejszej rozprawy, obok stanu badań, hipotezy, celów i informacji wprowadzających. Na całość pracy składają się cztery rozdziały.

Pierwszy rozdział zatytułowany został *Droga twórcza Tadeusza Bułharyna (1789-1859)*. Wprowadzeniem do niego jest biogram – rys historyczny przedstawiający losy omawianej postaci. Wskazane tutaj zostały zawiłości związane nie tylko z odbiorem jego twórczości, ale także jego losów. Tadeusz Wieniediktowicz Bułharyn, znany także jako Faddiej Bułgarin, Jan Tadeusz Krzysztof Bułharyn lub Jan Tadeusz Bułharyn, był rodowitym Polakiem, który całkowicie się zruszczył, odszedł od twórczości w języku polskim, stał się gorliwym

rosyjskim poddanym i autorem piszącym w języku swojej wybranej ojczyzny – Rosji. Zawieszony przez całe swoje życie między Polską i Rosją nie cieszył się uznaniem ani w ojczyźnie przodków, ani w Imperium carów. Dla Polaków był zdrajcą, który wybrał rolę sługi carskiego reżimu, dla Rosjan był „obcym”, uzurpującym sobie prawo do korzystania z ich przywilejów. W rozdziale tym został on przedstawiony z punktu widzenia trzech rodzajów jego aktywności, jako: *wydawca, krytyk i literat*.

Rozdział drugi, *W stronę utopii i fantastyki*, poświęcony został analizie historycznej i teoretycznoliterackiej gatunku utopii i fantastyki w Europie oraz Rosji przed wiekiem dziewiętnastym. Rozdział trzeci, noszący tytuł *Poetyka świata przedstawionego utopii i fantastyki Bułharyna*, w całości odnosi się do analizowanych w niniejszej rozprawie utworów utopijnych i fantastycznych Jana Tadeusza. Wśród analizowanych tekstów znalazły się następujące pozycje: *Wiarygodna fikcja lub wędrówka po świecie w XXIX wieku (Правдоподобные небылицы, или Странствование по свету в XXIX веке)* (1824), *Niewiarygodna fikcja, czyli podróż do wnętrza Ziemi (Невероятные небылицы, или Путешествие к средоточию Земли)* (1825), *Scena z życia prywatnego w 2028 roku od narodzin Chrystusa (Сцена из частной жизни, в 2028 году, от Рождества Христова)* (1828), *Przodek i potomkowie (Предок и потомки)* (1830), *List mieszkańca komety Biela do mieszkańca Ziemi (Письмо жителя кометы Белы к жителю Земли)* (1832), *List mieszkanki komety Biela do tego samego mieszkańca Ziemi (Письмо жительницы кометы Белы, к тому же самому жителю Земли)* (1832), *Rozmowa w królestwie martwych (Разговор в царстве мертвых)* (1834), *Kabalistyk (Кабалистик)* (1834), *Trzy notatki z domu wariatów, czyli uzdrowienie nieuleczalnej choroby psychicznej (Три листка из дома сумасшедших, или Психическое исцеление неизлечимой болезни)* (1834), *Przygody Mitrofanuszki na Księżycu. Androny nieśpiącego człowieka (Полождения Митрофанушки в Луне. Бред не спящего человека)* (1837). Poetyka analizowanych utworów przeanalizowana została w podziale na dwie części: *Czas i przestrzeń* oraz *Narrator i czytelnik*.

Kompozycja czwartego rozdziału, *Świat przedstawiony w utopii i fantastyce Tadeusza Bułharyna*, podyktowana została najważniejszymi zagadnieniami pojawiającymi się w świecie przedstawionym analizowanych utworów. Uwzględniono tutaj takie kategorie jak: *społeczeństwo, człowiek i nie-ludzie, postęp technologiczny, etyka, filozofia i mitologia*. Istotne było także pokazanie prawdziwych lub domniemych związków pisarstwa utopijno-fantastycznego Bułharyna z podobnymi utworami pisanymi w Rosji w jego czasach. Wyniki analiz tak postawionego problemu znalazły odzwierciedlenie w ostatnim rozdziale pracy

zatytułowanym *Dialog utopii i fantastyki Tadeusza Bułharyna z rosyjską literaturą utopijną oraz fantastyczną*.

Przeprowadzone analizy pokazały, że powtarzana przez wielu historyków negatywna opinia o wartości artystycznej twórczości Bułharyna nie ma pokrycia w rzeczywistości. Ta niesprawiedliwa ocena może oczywiście wynikać ze specyficznej pozycji Bułharyna w dziewiętnastowiecznej Rosji. Zakładamy jednak, że drugim bardzo istotnym czynnikiem, który wpłynął na słabą pozycję tego autora w świecie literatury, było znikome zainteresowanie Bułharynem jako pisarzem. Przy bliższym poznaniu twórca ten okazał się utalentowanym i pełnym pomysłów literatem. Znajomością kontekstu literackiego epoki nie różnił się od sobie współczesnych i wiedzą swoją potrafił się dobrze posłużyć. Cechy twórczości fantastycznej i utopijnej Bułharyna pokazały, że jest on zawieszony między Oświeceniem i romantyzmem, jednakże część jego pomysłów wykracza znacząco poza granice jego czasów. W niektórych utworach autor ten okazał się wizjonerem nieustępującym Juliuszowi Verne, który podobne do Bułharyna pomysły zaprezentował blisko czterdzieści lat później. Przeprowadzone badania pokazały, że ten, który przez około czterdzieści lat pozostawał jedną z najbardziej rozpoznawalnych postaci rosyjskiego czasopiśmiennictwa, zasłużył także na wyznaczenie mu poczesnego miejsca wśród dziewiętnastowiecznych twórców utopii i fantastyki.

03.07.2023r.

Anna Kordecka